

Bezkontextové jazyky

Jazyky typu 2

Definice 4.1 Gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$ si nazývá **bezkontextovou gramatikou**, jestliže všechna pravidla z P mají tvar

$$A \rightarrow \alpha, \quad A \in N, \quad \alpha \in (N \cup \Sigma)^*$$

Lemma 4.1 Každý regulární jazyk je jazykem bezkontextovým.

❖ Proč studujeme bezkontextové jazyky?

Příklad 4.1 Jazyk $L = \{a^n b^n \mid n \geq 0\}$, jak víme, není jazykem regulárním, je však jazykem bezkontextovým:

$L = L(G)$ kde

$G = (\{S\}, \{a, b\}, \{S \rightarrow aSb, S \rightarrow \varepsilon\}, S)$

Příklad bezkontextové gramatiky

❖ Pro účely demonstrace vysvětlovaných pojmů budeme v následujících příkladech používat následující gramatiku.

Příklad 4.2 $G = (\{S, A, B\}, \{a, b, c\}, P, S)$, kde P obsahuje pravidla

$$S \rightarrow AB$$

$$A \rightarrow aAb \mid ab$$

$$B \rightarrow bBc \mid bc$$

Gramatika G generuje bezkontextový jazyk $L(G) = \{a^m b^{m+n} c^n \mid n \geq 1, m \geq 1\}$

Derivační strom

❖ Důležitým prostředkem pro grafické vyjádření struktury věty (její derivace) je strom, který se nazývá derivačním nebo syntaktickým stromem.

Definice 4.2 Nechť δ je věta nebo větná forma generovaná v gramatice $G = (N, \Sigma, P, S)$ a nechť $S = v_0 \Rightarrow v_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow v_k = \delta$ její derivace v G . **Derivační strom** příslušející této derivaci je vrcholově ohodnocený strom s těmito vlastnostmi:

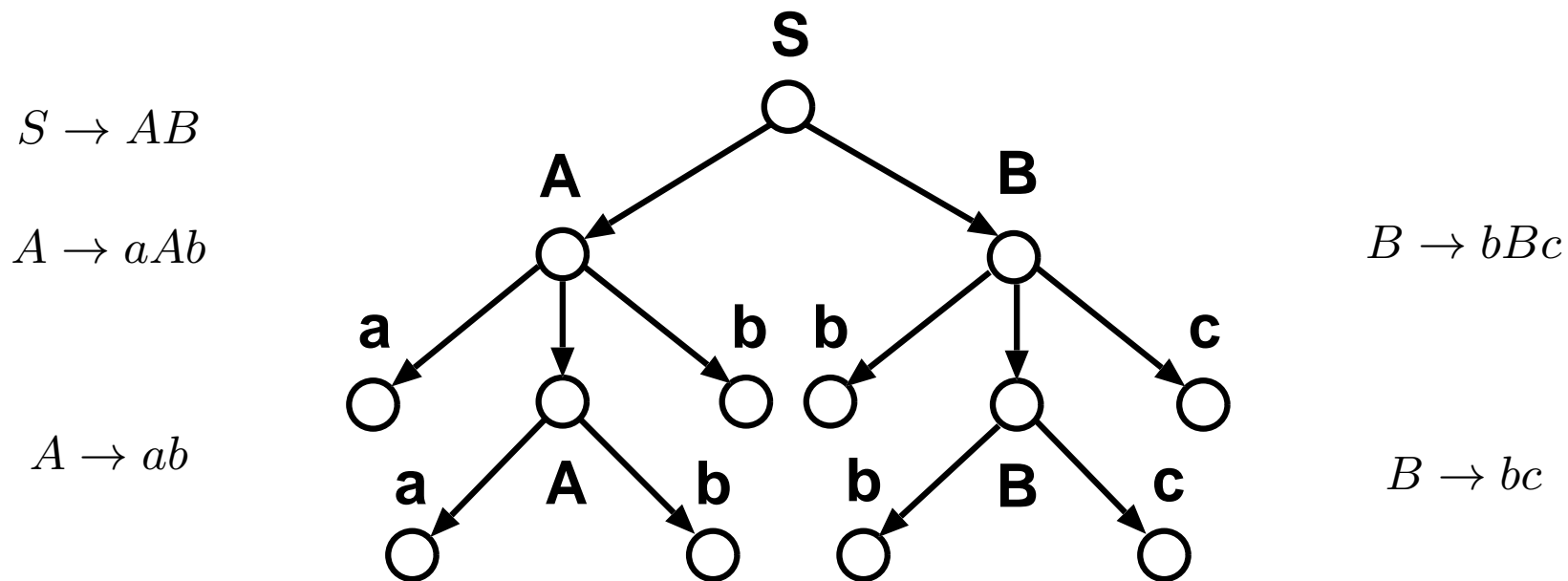
1. Vrcholy derivačního stromu jsou ohodnoceny symboly z množiny $N \cup \Sigma \cup \{\varepsilon\}$; kořen stromu je označen výchozím symbolem S .
2. Přímé derivaci $v_{i-1} \Rightarrow v_i, i = 0, 1, \dots, k$ kde
 - $v_{i-1} = \mu A \lambda, \mu, \lambda \in (N \cup \Sigma)^*, A \in N$
 - $v_i = \mu \alpha \lambda$
 - $A \rightarrow \alpha, \alpha = X_1 \dots X_n$ je pravidlo z P ,
odpovídá právě n hran $(A, X_j), j = 1, \dots, n$ vycházejících z uzlu A , jež jsou uspořádány zleva doprava v pořadí $(A, X_1), (A, X_2), \dots, (A, X_n)$.
3. Ohodnocení koncových uzlů derivačního stromu vytváří zleva doprava větnou formu nebo větu δ (plyne z 1. a 2.).

Příklad derivačního stromu

Příklad 4.3 V gramatice z příkladu 4.2 můžeme generovat řetězec $aabbbbcc$ např. derivací:

$$S \Rightarrow AB \Rightarrow aAbB \Rightarrow aAbbBc \Rightarrow aAbbcc \Rightarrow aabbbbcc$$

Derivační strom odpovídající této derivaci vypadá takto (po stranách jsou uvedena použitá pravidla):

Levá a pravá derivace

❖ Ukažme si i jiné derivace věty $aabbbbcc$, které se liší v pořadí, v němž byly vybírány nonterminály pro přímé derivace.

1. $S \Rightarrow AB \Rightarrow aAbB \Rightarrow aabbB \Rightarrow aabbbBc \Rightarrow aabbbbcc$

2. $S \Rightarrow AB \Rightarrow AbBc \Rightarrow Abbcc \Rightarrow aAbbbc \Rightarrow aabbbbcc$

Definice 4.3 Necht' $S \Rightarrow \alpha_1 \Rightarrow \alpha_2 \Rightarrow \dots \Rightarrow \alpha_n = \alpha$ je derivace větné formy α . Jestliže byl v každém řetězci $\alpha_i, i = 1, \dots, n - 1$ přepsán nejlevější (nejpravější) nonterminál, pak tuto derivaci nazýváme **levou (pravou) derivací** větné formy α .

Výše uvedené příklady derivací představují levou (1.) a pravou (2.) derivaci.

Lemma 4.2 Je-li $S \equiv \alpha_0 \Rightarrow \alpha_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow \alpha_n \equiv w$ levá, resp. pravá derivace věty w , pak každá z větných forem $\alpha_i, i = 1, 2, \dots, n - 1$ má tvar:

$$x_i A_i \beta_i \text{ kde } x_i \in \Sigma^*, A_i \in N, \beta_i \in (N \cup \Sigma)^*$$

resp. $\gamma_i B_i y_i \text{ kde } y_i \in \Sigma^*, B_i \in N, \gamma_i \in (N \cup \Sigma)^*$

t.j. větné formy levé, resp. pravé derivace mají terminální prefixy, resp. sufixy.

Víceznačnost gramatik

Definice 4.4 Necht' G je gramatika. Říkáme, že věta w generovaná gramatikou G je **víceznačná**, existují-li alespoň dva různé derivační stromy s koncovými uzly tvořícími větu w . Gramatika G je **víceznačná**, pokud generuje alespoň jednu víceznačnou větu. V opačném případě mluvíme o **jednoznačné** gramatice.

Jazyky, které lze generovat víceznačnou gramatikou, ale které nelze generovat jednoznačnou gramatikou, se nazývají jazyky s **inherentní víceznačností**.

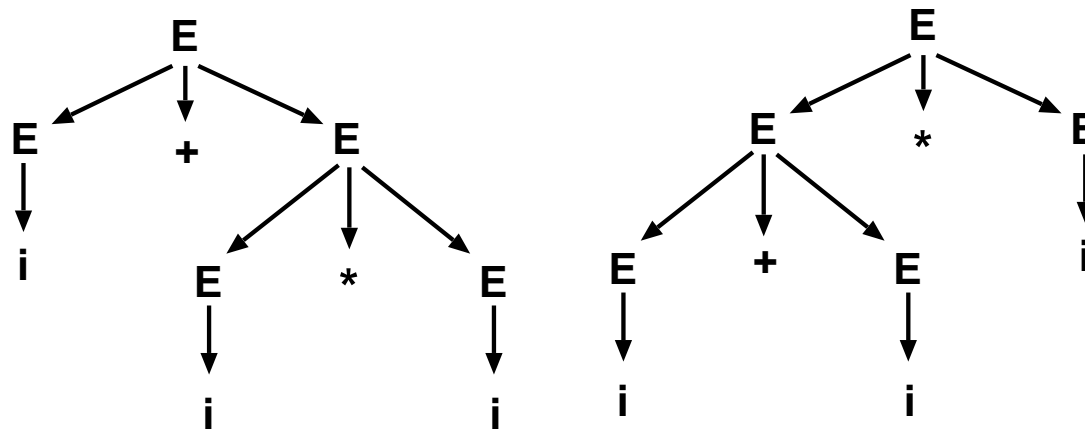
- Problém víceznačnosti gramatik je nerozhodnutelný, tj. neexistuje algoritmus, který by byl schopen v konečném čase rozhodnout, zda daná gramatika je nebo není víceznačná.
- Víceznačnost gramatiky je pokládána za negativní rys (vede k větám, které mají několik interpretací). Na druhé straně může být víceznačná gramatika jednodušší než odpovídající jednoznačná gramatika.

Víceznačnost gramatik

Příklad 4.4 Uvažujme gramatiku $G = (\{E\}, \{+, -, *, /, (,), P, E\}$, kde P je množina pravidel

$$E \rightarrow E + E \mid E - E \mid E * E \mid E / E \mid (E) \mid i$$

Jazyk $L(G)$ je tvořen aritmetickými výrazy s binárními operacemi. Gramatika G je na rozdíl od gramatiky z příkladu 4.2 víceznačná. Vezměme například větu $i + i * i$ a uvažujme všechny možné derivační stromy.

Není jasné, zda první operací bude násobení (derivační strom vlevo), nebo sčítání (derivační strom vpravo).

Příklad 4.5 Jednoznačnou gramatikou generující tentýž jazyk je gramatika $G = (\{E, T, F\}, \{+, -, *, /, (,), i\}, P, E)$ s množinou přepisovacích pravidel P definovanou následujícím způsobem:

$$E \rightarrow T \mid E + T \mid E - T$$

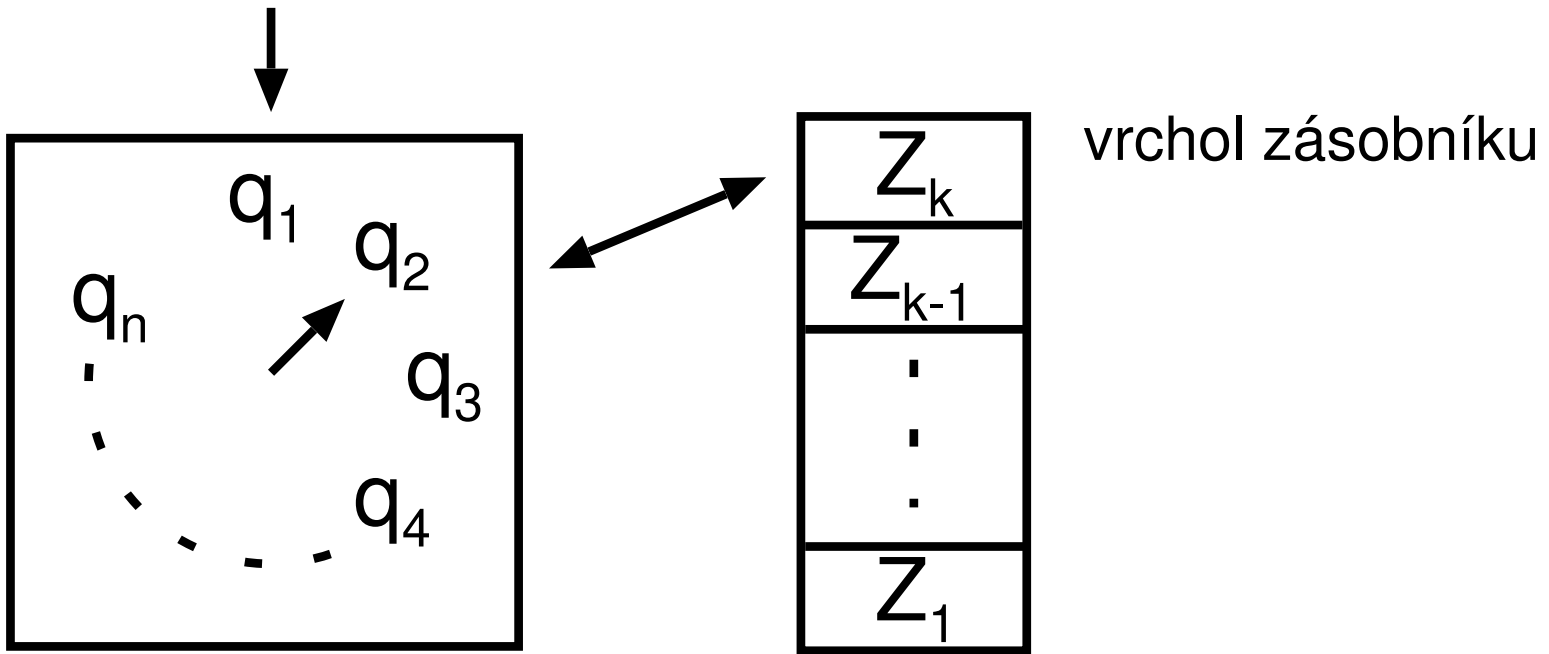
$$T \rightarrow F \mid T * F \mid T / F$$

$$F \rightarrow (E) \mid i$$

Zásobníkové automaty

Základní schéma

Schéma zásobníkového automatu:

konečné stavové řízení

Základní definice

Definice 4.5 Zásobníkový automat P je n -tice $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$

1. Q je konečná množina vnitřních stavů
2. Σ je konečná vstupní abeceda
3. Γ je konečná zásobníková abeceda
4. δ je přechodová funkce ve tvaru $\delta : Q \times (\Sigma \cup \{\varepsilon\}) \times \Gamma \rightarrow 2^{Q \times \Gamma^*}$
5. $q_0 \in Q$ je počáteční stav
6. $Z_0 \in \Gamma$ je startovací symbol zásobníku
7. $F \subseteq Q$ je množina koncových stavů

Konfigurace a přechod ZA

Definice 4.6 Necht' $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$ je zásobníkový automat. Konfigurací automatu P nazveme trojici $(q, w, \alpha) \in Q \times \Sigma^* \times \Gamma^*$, kde

1. q je přítomný stav vnitřního řízení
2. w je dosud nezpracovaná část vstupního řetězce
3. α je obsah zásobníku ($\alpha = Z_{i_1} Z_{i_2} \dots Z_{i_k}$, Z_{i_1} je vrchol)

Přechod ZA P je binární relace \vdash_P definovaná na množině konfigurací:

$$(q, w, \beta) \vdash_P (q', w', \beta') \stackrel{def}{\iff} w = aw' \wedge \beta = Z\alpha \wedge \beta' = \gamma\alpha \wedge (q', \gamma) \in \delta(q, a, Z),$$

kde $q, q' \in Q$, $a \in \Sigma \cup \{\varepsilon\}$, $w, w' \in \Sigma^*$, $Z \in \Gamma$ a $\alpha, \beta, \beta', \gamma \in \Gamma^*$.

- Je-li $a = \varepsilon$, pak odpovídající přechod nazýváme ε -přechodem.
- Relace $\vdash_P^i, \vdash_P^*, \vdash_P^+$ jsou definovány obvyklým způsobem.
- Platí-li pro řetězec $w \in \Sigma^*$ relace $(q_0, w, Z_0) \vdash_P^* (q, \varepsilon, \gamma)$, kde $q \in F$ a $\gamma \in \Gamma^*$, pak říkáme, že w je přijímán zásobníkovým automatem P (q_0, w, Z_0), resp. (q, ε, γ) je počáteční, resp. koncová konfigurace.
- Definujeme jazyk přijímaný zásobníkovým automatem P :
 $L(P) = \{w \mid (q_0, w, Z_0) \vdash_P^* (q, \varepsilon, \gamma) \wedge q \in F\}$.

Příklad zásobníkového automatu

Příklad 4.6 Sestrojme zásobníkový automat, který přijímá jazyk $L = \{0^n 1^n \mid n \geq 0\}$.

– Řešením je $P = (\{q_0, q_1, q_2\}, \{0, 1\}, \{Z, 0\}, \delta, q_0, Z, \{q_0\})$, kde

$$\delta(q_0, 0, Z) = \{(q_1, 0Z)\}$$

$$\delta(q_1, 0, 0) = \{(q_1, 00)\}$$

$$\delta(q_1, 1, 0) = \{(q_2, \varepsilon)\}$$

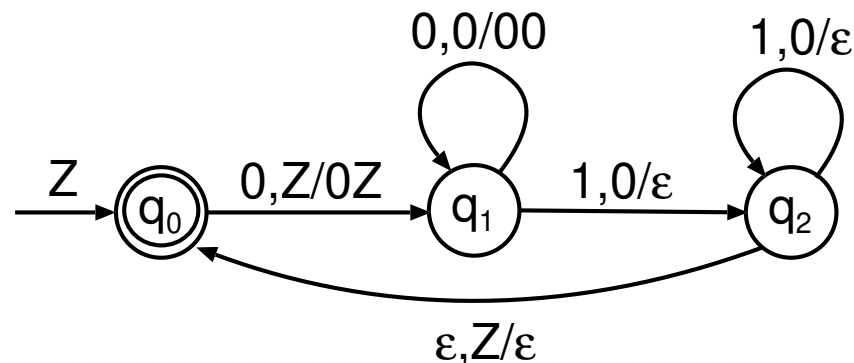
$$\delta(q_2, 1, 0) = \{(q_2, \varepsilon)\}$$

$$\delta(q_2, \varepsilon, Z) = \{(q_0, \varepsilon)\}$$

– Při přijetí řetězce 0011 projde P těmito konfiguracemi:

$$(q_0, 0011, Z) \vdash (q_1, 011, 0Z) \vdash (q_1, 11, 00Z) \vdash (q_2, 1, 0Z) \vdash (q_2, \varepsilon, Z) \vdash (q_0, \varepsilon, \varepsilon)$$

– Zásobníkové automaty lze také popsat **přechodovým diagramem**, jak je ilustrováno níže na právě sestaveném automatu P :

Varianty zásobníkových automatů

Rozšířený zásobníkový automat

Definice 4.7 Rozšířený zásobníkový automat P je sedmice $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$, kde δ je přechodová funkce definovaná takto:

$$\delta : Q \times (\Sigma \cup \{\varepsilon\}) \times \Gamma^* \rightarrow 2^{Q \times \Gamma^*}$$

Ostatní složky mají stejný význam jako v definici 5.2.

Příklad 4.7 Rozšířený zásobníkový automat $P = (\{p, q\}, \{a, b\}, \{a, b, S, Z\}, \delta, q, Z, \{p\})$, kde

$$\begin{aligned} \delta(q, a, \varepsilon) &= \{(q, a)\} & \delta(q, b, \varepsilon) &= \{(q, b)\} & \delta(q, \varepsilon, \varepsilon) &= \{(q, S)\} \\ \delta(q, \varepsilon, aSa) &= \{(q, S)\} & \delta(q, \varepsilon, bSb) &= \{(q, S)\} & \delta(q, \varepsilon, SZ) &= \{(p, \varepsilon)\} \end{aligned}$$

přijímá jazyk $L = \{ww^R \mid w \in \{a, b\}^+\}$.

Např: $(q, aabbaa, Z) \vdash (q, abbaa, aZ) \vdash (q, bbaa, aaZ) \vdash (q, baa, baaZ) \vdash (q, baa, SbaaZ) \vdash (q, aa, bSbaaZ) \vdash (q, aa, SaaZ) \vdash (q, a, aSaa) \vdash (q, a, SaZ) \vdash (q, \varepsilon, aSaZ) \vdash (q, \varepsilon, SZ) \vdash (p, \varepsilon, \varepsilon)$

Ekvivalence RZA a ZA

Věta 4.1 Nechť $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$ je rozšířený zásobníkový automat. Pak existuje zásobníkový automat P_1 takový, že $L(P_1) = L(P)$.

Důkaz. Položme $m = \max\{|\alpha| \mid \delta(q, a, \alpha) \neq \emptyset \text{ pro nějaké } q \in Q, a \in \Sigma \cup \{\varepsilon\} \text{ a } \alpha \in \Gamma^*\}$. Zásobníkový automat P_1 budeme konstruovat tak, aby simuloval automat P .

Protože automat P neurčuje přechody podle vrcholu zásobníku, ale podle vrcholového řetězce zásobníku, bude automat P_1 ukládat m vrcholových symbolů v jakési **vyrovnávací paměti řídicí jednotky** tak, aby na počátku každého přechodu věděl, jakých m vrcholových symbolů je v zásobníku automatu P .

Nahrazuje-li automat P k vrcholových symbolů řetězcem délky l , pak se totéž provede ve vyrovnávací paměti automatu P_1 .

Jestliže $l < k$, pak P_1 realizuje $k - l$ ε -přechodů, které přesouvají $k - l$ symbolů z vrcholu zásobníku do vyrovnávací paměti. Automat P_1 pak může simulovat další přechod automatu P .

Je-li $l \geq k$ pak se symboly přesouvají z vyrovnávací paměti do zásobníku.

Formálně můžeme konstrukci zásobníkového automatu P_1 popsat takto:

$P_1 = (Q_1, \Sigma_1, \Gamma_1, \delta_1, Z_1, F_1)$, kde

1. $Q_1 = \{[q, \alpha] \mid q \in Q, \alpha \in \Gamma_1^* \wedge 0 \leq |\alpha| \leq m\}$
2. $\Gamma_1 = \Gamma \cup \{Z_1\}$
3. Zobrazení δ_1 je definováno takto:
 - (a) Předpokládejme, že $\delta(q, a, X_1 \dots X_k)$ obsahuje $(r, Y_1 \dots Y_l)$.
 - i. Jestliže $l \geq k$, pak pro všechna $Z \in \Gamma_1$ a $\alpha \in \Gamma_1^*$ taková, že $|\alpha| = m - k$, pak $\delta_1([q, X_1 \dots X_k \alpha], a, Z)$ obsahuje $([r, \beta], \gamma Z)$, kde $\beta\gamma = Y_1 \dots Y_l \alpha$ a $|\beta| = m$.
 - ii. Je-li $l < k$, pak pro všechna $Z \in \Gamma_1$ a $\alpha \in \Gamma_1^*$ taková, že $|\alpha| = m - k$, pak $\delta_1([q, X_1 \dots X_k \alpha], a, Z)$ obsahuje $([r, Y_1 \dots Y_l \alpha Z], \varepsilon)$.
 - (b) Pro všechna $q \in Q, Z \in \Gamma_1$ a $\alpha \in \Gamma_1^*$ taková, že $|\alpha| < m$, platí $\delta_1([q, \alpha], \varepsilon, Z) = \{([q, \alpha Z], \varepsilon)\}$. Tato pravidla vedou k naplnění vyrovnávací paměti.

4. $q_1 = [q_0, Z_0, Z_1^{m-1}]$. Vyrovnávací paměť obsahuje na počátku symbol Z_0 na vrcholu a $m - 1$ symbolů Z_1 na dalších místech. Symboly Z_1 jsou speciální znaky pro označení dna zásobníku.
5. $F_1 = \{[q, \alpha] \mid q \in F, \alpha \in \Gamma_1^*\}$
 Lze ukázat, že $(a, aw, X_1 \dots X_k X_{k+1} \dots X_n) \vdash_P (r, w, Y_1 \dots Y_l X_{k+1} \dots X_n)$ platí, právě když $([q, \alpha], aw, \beta) \vdash_{P_1}^+ ([r, \alpha'], w, \beta')$ kde
 $\alpha\beta = X_1 \dots X_n Z_1^m$
 $\alpha'\beta' = Y_1 \dots Y_l X_{k+1} \dots X_n Z_1^m$
 $|\alpha| = |\alpha'| = m$
 a mezi těmito dvěma konfiguracemi automatu P_1 není žádná konfigurace, ve které by druhý člen stavu (vyrovnávací paměť) měl délku m .

Tedy relace $(q_0, w, Z_0) \vdash_P (q, \varepsilon, \alpha)$ pro $q \in F, \alpha \in \Gamma^*$ platí, právě když $([q_0, Z_0, Z_1^{m-1}], w, Z_1) \vdash_{P_1}^* ([q, \beta], \varepsilon, \gamma)$, kde $|\beta| = m$ a $\beta\gamma = \alpha Z_1^m$. Tedy $L(P) = L(P_1)$. \square

ZA přijímající s vyprázdněním zás.

Definice 4.8 Zásobníkový automat nebo rozšířený zásobníkový automat $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z, \emptyset)$ přijímá s vyprázdněním zásobníku, pokud

$$L(P) = \{w \mid (q_0, w, Z_0) \vdash^* (q, \varepsilon, \varepsilon), q \in Q\}$$

Věta 4.2 Ke každému ZA (resp. RZA) P existuje ZA (resp. RZA) P' , který přijímá s vyprázdněním zásobníku, takový, že $L(P) = L(P')$.

Důkaz. (Hlavní myšlenka) Opět budeme konstruovat automat P' tak, aby simuloval automat P . Kdykoli automat P dospěje do koncového stavu, přejde automat P' do speciálního stavu q_ε , který způsobí vyprázdnění zásobníku. Musíme však uvážit situaci, kdy automat P je v konfiguraci s prázdným zásobníkem, nikoli však v koncovém stavu. Abychom zabránili případům, že automat P' přijímá řetězec, který nemá být přijat, přidáme k zásobníkové abecedě automatu P' znak, jenž bude označovat dno zásobníku a může být vybrán pouze tehdy, je-li automat P' ve stavu q_ε . □

Ekvivalence bezkontextových jazyků a jazyků přijímaných zásobníkovým automatem

Označme třídu všech jazyků přijímaných zásobníkovými automaty symbolem \mathcal{L}_P . Dokážeme, že $\mathcal{L}_2 = \mathcal{L}_P$ postupem analogickým s důkazem tvrzení $\mathcal{L}_3 = \mathcal{L}_M$. Ukážeme tedy, že

- ke každé bezkontextové gramatice existuje ekvivalentní zásobníkový automat, tj.
 $\mathcal{L}_2 \subseteq \mathcal{L}_P$
- a ke každému zásobníkovému automatu existuje ekvivalentní gramatika typu 2, tj.
 $\mathcal{L}_P \subseteq \mathcal{L}_2$

Pro důkaz inkluze $\mathcal{L}_2 \subseteq \mathcal{L}_P$ zkonstruujeme (redundantně) automaty modelující oba typy syntaktické analýzy příslušného bezkontextového jazyka.

$$\underline{\mathcal{L}_2 \subseteq \mathcal{L}_P}$$

Věta 4.3 Necht' $G = (N, \Sigma, P, S)$ je bezkontextová gramatika. Pak existuje zásobníkový automat P , který přijímá s vyprázdněním zásobníku takový, že $L(G) = L(P)$.

Důkaz. Zásobníkový automat P vytvoříme tak, aby vytvářel levou derivaci vstupního řetězce v gramatice G (modeloval syntaktickou analýzu shora dolů). Necht' P je ZA:

$P = (\{q\}, \Sigma, N \cup \Sigma, \delta, q, S, \emptyset)$, kde δ je určena takto:

- Je-li $A \rightarrow \alpha$ pravidlo z P , pak $(q, \alpha) \in \delta(q, \varepsilon, A)$
- $\delta(q, a, a) = \{(q, \varepsilon)\}$ pro všechna $a \in \Sigma$

Indukcí lze dokázat ekvivalenci

$$A \Rightarrow^m w \Leftrightarrow (q, w, A) \vdash^n (q, \varepsilon, \varepsilon), m, n \geq 1, w \in \Sigma^*$$

což pro případ $A = S$ znamená $L(G) = L(P)$.

□

Příklad 4.8 Ke gramatice

$$G = (\{S\}, \{0, 1\}, \{S \rightarrow 0S1, S \rightarrow 01\}, S),$$

sestrojíme zásobníkový automat P , který modeluje syntaktickou analýzu shora dolů:

$$P = (\{q\}, \{0, 1\}, \{S, 0, 1\}, q, S, 0), \text{ kde}$$

$$\delta(q, \varepsilon, S) = \{(q, 0S1), (q, 01)\}$$

$$\delta(q, 0, 0) = \{(q, \varepsilon)\}$$

$$\delta(q, 1, 1) = \{(q, \varepsilon)\}$$

Skutečně, např. derivaci

$$S \Rightarrow 0S1 \Rightarrow 00S11 \Rightarrow 000111$$

odpovídá posloupnost přechodů automatu P :

$$(q, 000111, S) \vdash (q, 000111, 0S1) \vdash (q, 00111, S1) \vdash (q, 00111, 0S11) \vdash (q, 0111, S11) \vdash \\ (q, 0111, 0111) \vdash (q, 111, 111) \vdash (q, 11, 11) \vdash (q, 1, 1) \vdash (q, \varepsilon, \varepsilon)$$

Věta 4.4 Nechť $G = (N, \Sigma, P, S)$ je bezkontextová gramatika. Pak lze ke gramatice G sestrojít RZA P takový, že $L(G) = L(P)$.

Důkaz. RZA P sestrojme tak, aby modeloval syntaktickou analýzu zdola nahoru. Nechť P je RZA

$$P = (\{q, r\}, \Sigma, N \cup \Sigma \cup \{\#\}, \delta, q, \#, \{r\})$$

kde δ je určena takto:

1. Je-li $A \rightarrow \alpha$ pravidlo z P , pak $\delta(q, \varepsilon, \alpha)$ obsahuje (q, A) . - redukce
2. $\delta(q, a, \varepsilon) = \{(q, a)\}$ pro všechna $a \in \Sigma$ - shift
3. $\delta(q, \varepsilon, S\#) = \{(r, \varepsilon)\}$

Indukcí lze opět dokázat $L(G) = L(P)$.

□

Příklad 4.9 Na gramatiku

$$G = (\{S\}, \{0, 1\}, \{S \rightarrow 0S1, S \rightarrow 01\}, S)$$

aplikujeme nyní větu 5.4. Výsledný RZA bude mít tvar:

$$P = (\{q, r\}, \{0, 1\}, \{0, 1, S, \#\}, \delta, q, \#, \{r\})$$

kde δ je definována takto

$$\delta(q, \varepsilon, 0S1) = \{(q, S)\} \quad \text{redukce}$$

$$\delta(q, \varepsilon, 01) = \{(q, S)\} \quad \text{redukce}$$

$$\delta(q, 0, \varepsilon) = \{(q, 0)\} \quad \text{shift}$$

$$\delta(q, 1, \varepsilon) = \{(q, 1)\} \quad \text{shift}$$

$$\delta(q, \varepsilon, \#S) = \{(r, \varepsilon)\}$$

Derivaci $S \Rightarrow 0S1 \Rightarrow 0011$ odpovídá posloupnosti konfigurací $(q, 0011, \#) \vdash (q, 011, \#0) \vdash (q, 11, \#00) \vdash (q, 1, \#001) \vdash (q, 1, \#0S) \vdash (q, \varepsilon, \#0S1) \vdash (q, \varepsilon, \#S) \vdash (r, \varepsilon, \varepsilon)$

Poznámka 4.1 Vrchol zásobníku uvádíme, pro lepší čitelnost, vpravo

$$\underline{*L_P \subseteq L_2*}$$

Věta 4.5 Nechť $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, \emptyset)$ je zásobníkový automat přijímající s vyprázdněním zásobníku. Pak existuje gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$ taková, že

$$L(P) = L(G).$$

Důkaz. Gramatiku G budeme definovat formálně takto:

- $N = \{[qZr] \mid q, r \in Q, Z \in \Gamma\} \cup \{S\}$
- Jestliže $(r, X_1X_2 \dots X_k) \in \delta(q, a, Z)$, $k \geq 1$, pak k P přidej pravidla tvaru

$$[qZs_k] \rightarrow a[rX_1s_1][s_1X_2s_2] \dots [s_{k-1}X_k s_k]$$

pro každou posloupnost stavů s_1, s_2, \dots, s_k z množiny Q

- Jestliže $(r, \varepsilon) \in \delta(q, a, Z)$, pak k P přidej pravidlo $[qZr] \rightarrow a$ (pro $a \in \Sigma \cup \{\varepsilon\}$)
- Pro každý stav $q \in Q$ přidej k P pravidlo $S \rightarrow [q_0Z_0q]$

Indukcí lze dokázat $S \Rightarrow [q_0Z_0q] \Rightarrow^+ w$ právě když $(q_0, w, Z_0) \vdash^* (q, \varepsilon, \varepsilon)$

□

Ekvivalence $\mathcal{L}_2 = \mathcal{L}_P$

Věta 4.6 Třída bezkontextových jazyků a třída jazyků přijímaných zásobníkovými automaty jsou totožné.

Důkaz. Přímý důsledek vět 5.4 a 5.5.

□

Transformace bezkontextových gramatik

Ekvivalentní gramatiky

Definice 4.9 Necht' G_1 a G_2 jsou gramatiky libovolného typu Chomského klasifikace. G_1 a G_2 jsou **ekvivalentní**, pokud $L(G_1) = L(G_2)$.

Věta 4.7 Necht' $G = (N, \Sigma, P, S)$ je gramatika, $A \rightarrow \alpha B \beta$, $B \in N$, $\alpha, \beta \in (N \cup \Sigma)^*$ je pravidlo z P a necht' $B \rightarrow \gamma_1 \mid \gamma_2 \mid \dots \mid \gamma_n$ jsou všechna B -pravidla z P . Pak gramatika $G' = (N, \Sigma, P', S)$ kde

$$P' = P \setminus \{A \rightarrow \alpha B \beta\} \cup \{A \rightarrow \alpha \gamma_1 \beta, A \rightarrow \alpha \gamma_2 \beta, \dots, A \rightarrow \alpha \gamma_n \beta\}$$

je ekvivalentní s gramatikou G .

Důkaz. Na cvičení. □

Příklad 4.10

Gramatiky s pravidly

$$E \rightarrow E + T \mid T$$

$$T \rightarrow T * F \mid F$$

$$F \rightarrow (E) \mid i$$

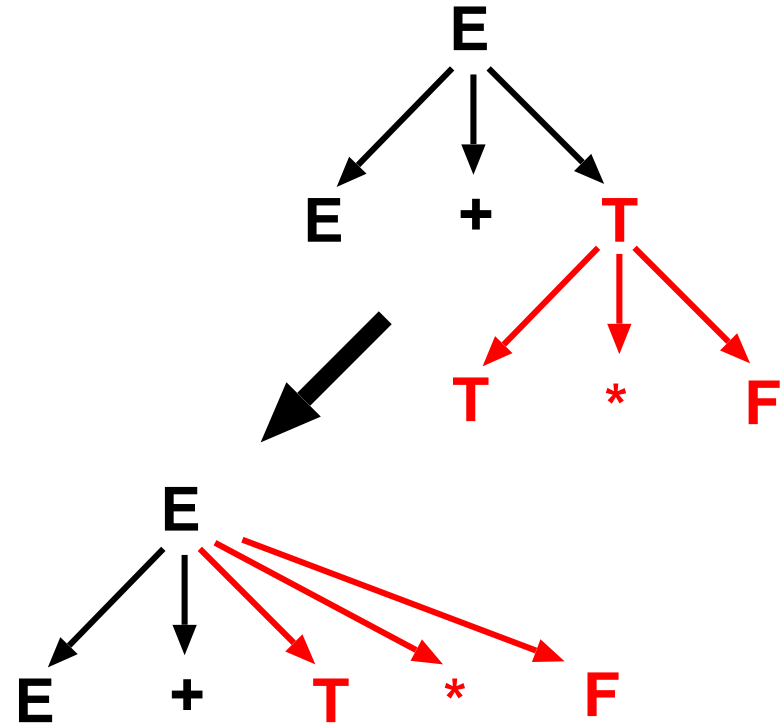
resp.

$$E \rightarrow E + T * F \mid E + F \mid T$$

$$T \rightarrow T * F \mid F$$

$$F \rightarrow (E) \mid i$$

jsou ekvivalentní.

Nedostupné a zbytečné symboly

Definice 4.10 Necht' $G = (N, \Sigma, P, S)$ je gramatika a $X \in N \cup \Sigma$ symbol. Říkáme, že symbol X je **nedostupný** v G , jestliže v G neexistuje derivace $S \Rightarrow^* \alpha X \beta$ pro nějaké $\alpha, \beta \in (N \cup \Sigma)^*$. Symbol X nazýváme **zbytečný** v G , jestliže v G neexistuje derivace tvaru $S \Rightarrow^* \alpha X \beta \Rightarrow^* zxy$ pro nějaké $\alpha, \beta \in (N \cup \Sigma)^*$ a $zxy \in \Sigma^*$.

Příklad 4.11 Uvažujme gramatiku $G = (\{S, A, B\}, \{a, b\}, P, S)$ s pravidly:

$$S \rightarrow SB \mid a$$

$$A \rightarrow b$$

$$B \rightarrow Ba$$

Symboly A, B, b jsou zbytečné. Symboly A, b jsou nedostupné.

Poznámka 4.2 $G' = (\{S\}, \{a\}, \{S \rightarrow a\}, S)$ je ekvivalentní s G .

Nonterminály generující terminální řetězce

Algoritmus 4.1 Výpočet množiny nonterminálů generujících terminální řetězce

Vstup: Gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$.

Výstup: Množina $N_t = \{A \mid A \Rightarrow^+ w, w \in \Sigma^*\}$.

Metoda: Počítáme množiny N_0, N_1, N_2, \dots rekurentně takto:

1. $N_0 := \emptyset, i = 1$
2. $N_i := \{A \mid A \rightarrow \alpha \text{ je v } P \text{ a } \alpha \in (N_{i-1} \cup \Sigma)^*\}$
3. Je-li $N_i \neq N_{i-1}$, $i := i + 1$ a vrať se k (2). Je-li $N_i = N_{i-1}$, polož $N_t = N_i$ a skonči.

Dostupné symboly

Algoritmus 4.2 Výpočet množiny dostupných symbolů

Vstup: Gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$.

Výstup: Množina $V = \{X \mid S \Rightarrow^* \alpha X \beta, \alpha, \beta \in (N \cup \Sigma)^*\}$.

Metoda:

1. $V_0 := \{S\}, i = 1$
2. $V_i := \{X \mid A \rightarrow \alpha X \beta \text{ je v } P \text{ a } A \in V_{i-1}\} \cup V_{i-1}$
3. Je-li $V_i \neq V_{i-1}$, $i := i + 1$ a vrať se k (2). Je-li $V_i = V_{i-1}$, polož $V = V_i$ a skonči.

Odstranění zbytečných symbolů

Algoritmus 4.3 Odstranění zbytečných symbolů

Vstup: Gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$.

Výstup: Gramatika $G' = (N', \Sigma', P', S)$ bez zbytečných symbolů, $L(G) = L(G')$.

Metoda:

1. Aplikací algoritmu 4.1 na G vypočti množinu N_t .
2. Polož $\bar{G} = (N_t \cup \{S\}, \Sigma, \bar{P}, S)$, kde
$$\bar{P} = \{A \rightarrow \alpha \mid (A \rightarrow \alpha) \in P \wedge A \in N_t \wedge \alpha \in (N_t \cup \Sigma)^*\}.$$
3. Aplikací algoritmu 4.2 na \bar{G} vypočti množinu V .
4. Výslednou gramatiku G' sestroj takto:
 - (a) $N' = N_t \cap V$
 - (b) $\Sigma' = \Sigma \cap V$
 - (c) $P' = \{A \rightarrow \alpha \mid (A \rightarrow \alpha) \in P \wedge A \in N' \wedge \alpha \in V^*\}$

Poznámka: Sjednocení $N_t \cup \{S\}$ v bodě 2 řeší případ, kdy $L(G) = \emptyset$ a $N_t = \emptyset$, ovšem gramatika musí mít svůj startovací symbol.

Příklad 4.12 Uvažujme gramatiku

$G = (\{S, A, B\}, \{a, b\}, \{S \rightarrow a, S \rightarrow A, A \rightarrow AB, B \rightarrow b\}, S)$.

1. $N_0 = \emptyset, N_1 = \{S, B\}, N_2 = N_1 = N_t = \{S, B\}$
2. $\overline{G} = (\{S, B\}, \{a, b\}, \{S \rightarrow a, B \rightarrow b\}, S)$
3. $V_0 = \{S\}, V_1 = \{S, a\}, V_2 = V_1 = V = \{S, a\}$
4. $G' = (\{S\}, \{a\}, \{S \rightarrow a\}, S)$.

Poznámka 4.3 Pořadí kroků 2. a 4. je významné.

Odstranění ε -pravidel

Definice 4.11 G je gramatikou bez ε -pravidel, jestliže neobsahuje žádné ε -pravidlo (pravidlo tvaru $A \rightarrow \varepsilon$), nebo, pokud $\varepsilon \in L(G)$, potom obsahuje jediné ε -pravidlo $S \rightarrow \varepsilon$ a S se pak nevyskytuje na pravé straně žádného přepisovacího pravidla.

Algoritmus 4.4 Transformace na gramatiku bez ε -pravidel

Vstup: Gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$.

Výstup: Gramatika $G' = (N', \Sigma', P', S')$ bez ε -pravidel ekvivalentní s G .

Metoda:

1. Vypočítej množinu $N_\varepsilon = \{A \mid A \Rightarrow^+ \varepsilon\}$
2. Každé pravidlo z P , které není ε -pravidlem, uvažuj ve tvaru $A \rightarrow \alpha_0 B_1 \alpha_1 B_2 \dots B_k \alpha_k$, kde $B_i \in N_\varepsilon, \alpha_i \in (N \setminus N_\varepsilon \cup \Sigma)^*$ pro $i = 1, \dots, k$
Toto pravidlo nahraď množinou pravidel, které vzniknou všemi možnými substitucemi $B_i \rightsquigarrow B_i$ a $B_i \rightsquigarrow \varepsilon$ pro $i = 1, \dots, k$ (to jest substitucemi, kdy nonterminály z N_ε jsou alternativně ponechávány a vypouštěny). Počet těchto substitucí (nových pravidel) je zřejmě 2^k .
3. Všechna ε -pravidla vypušť.
4. Pokud $S \in N_\varepsilon$, pak $N' = N \cup \{S'\}$, kde S' je nový nonterminální symbol, a přidej pravidla $S' \rightarrow \varepsilon \mid S$, v opačném případě $N' = N, S' = S$

Příklad 4.13 Uvažujme gramatiku $G = (\{A, B, C\}, \{a, b, c\}, P, A)$ s pravidly:

$$A \rightarrow AbAcBC \mid \varepsilon \mid a$$

$$B \rightarrow b \mid \varepsilon$$

$$C \rightarrow c \mid \varepsilon$$

1. $N_\varepsilon = \{A, B, C\}$

2. $A \rightarrow AbAcBC$

$$A \rightarrow bAcBC$$

$$A \rightarrow Ab cBC$$

$$A \rightarrow b cBC$$

\vdots

$$A \rightarrow bc$$

$$A \rightarrow a$$

$$B \rightarrow b$$

$$C \rightarrow c$$

3. $A' \rightarrow \varepsilon$

$$A' \rightarrow A$$

A' je nový startovací symbol.

Odstranění jednoduchých pravidel

Definice 4.12 Pravidlo tvaru $A \rightarrow B$, kde $A, B \in N$ nazýváme **jednoduché pravidlo**.

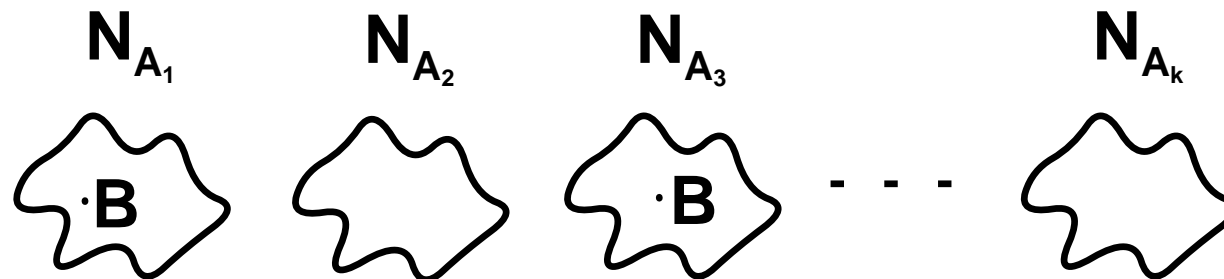
Algoritmus 4.5 Transformace na gramatiku bez jednoduchých pravidel

Vstup: Gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$ bez ε -pravidel.

Výstup: Gramatika $G' = (N, \Sigma, P', S)$ bez jednoduchých pravidel ekvivalentní s G .

Metoda:

1. Pro všechny $A \in N$ vypočítej množinu $N_A = \{B \mid A \Rightarrow^* B\}$, polož $P' := \emptyset$.
2. Nechť $B \rightarrow \alpha$, $\alpha \notin N$ je pravidlo z P . Potom k P' přidej nová pravidla $A_i \rightarrow \alpha$ pro všechny A_i , kde $B \in N_{A_i}$.
3. Výsledná množina pravidel P' tvoří všechna pravidla gramatiky G' (neobsahuje jednoduchá pravidla).

Nová pravidla: $A_1 \rightarrow \alpha$

$A_3 \rightarrow \alpha$

Příklad 4.14 Uvažujme gramatiku $G = (\{E, T, F\}, \{i, +, *, (,)\}, P, E)$ s pravidly:

$$E \rightarrow E + T \mid T$$

$$T \rightarrow T * F \mid F$$

$$F \rightarrow (E) \mid i$$

1. Nalezneme množiny N_A pro všechny $A \in N$:

$$N_E = \{E, T, F\} \quad N_T = \{T, F\} \quad N_F = \{F\}$$

2. Doplnujeme nová pravidla a vypouštíme jednoduchá pravidla:

$$E \rightarrow E + T \mid T * F \mid (E) \mid i$$

$$T \rightarrow T * F \mid (E) \mid i$$

$$F \rightarrow (E) \mid i$$

Cyklus

Definice 4.13 Necht' $G = (N, \Sigma, P, S)$ je gramatika, $A \in N$. Gramatika G obsahuje **cyklus**, jestliže $A \Rightarrow^+ A$.

Věta 4.8 Jestliže gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$ obsahuje cyklus v nonterminálu A , $A \in N$ a jestliže existuje derivace

$$S \Rightarrow^* \alpha A \beta \Rightarrow^+ w, w \in \Sigma^*, \alpha, \beta \in (N \cup \Sigma)^*$$

pak G je víceznačná.

Důkaz. Existuje-li derivace

$$S \Rightarrow^* \alpha A \beta \Rightarrow^+ w$$

pak vzhledem k existenci cyklu $A \Rightarrow^+ A$ existuje i derivace

$$S \Rightarrow^* \alpha A \beta \Rightarrow \alpha \gamma_1 \beta \Rightarrow \alpha \gamma_2 \beta \Rightarrow \dots \Rightarrow \alpha A \beta \Rightarrow^+ w$$

Těmto derivacím přísluší různé derivační stromy. □

Zdroje cyklu

- Jednoduchá pravidla (tvaru $A \rightarrow B$), např.

$$A \Rightarrow B \Rightarrow C \Rightarrow A$$

v důsledku pravidel $A \rightarrow B$, $B \rightarrow C$, $C \rightarrow A$

- ε -pravidla, např.

$$A \Rightarrow AB \Rightarrow A$$

v důsledku pravidla $B \rightarrow \varepsilon$

Vlastní gramatika

Definice 4.14 Gramatika bez zbytečných symbolů, ε -pravidel a bez cyklů se nazývá **vlastní gramatikou**.

Věta 4.9 Každá bezkontextová gramatika má ekvivalentní vlastní gramatiku.

Důkaz. Aplikací algoritmů 4.3 a 4.4 odstraníme zbytečné symboly a ε -pravidla. Jestliže po této transformaci existuje v G derivace $A \Rightarrow^* A$, tj. cyklus, pak jeho příčinou mohou být pouze jednoduchá pravidla a ty lze odstranit aplikací algoritmu 4.5. □

Odstranění levé rekurze

❖ Základem algoritmu je odstranění přímé levé rekurze, tj. levě rekurzivních pravidel, podle následující transformace:

Věta 4.10 Necht' gramatika G má levě rekurzivní pravidla v nonterminálu A a necht'

$$A \rightarrow A\alpha_1 \mid A\alpha_2 \mid \dots \mid A\alpha_m \mid \beta_1 \mid \beta_2 \mid \dots \mid \beta_n$$

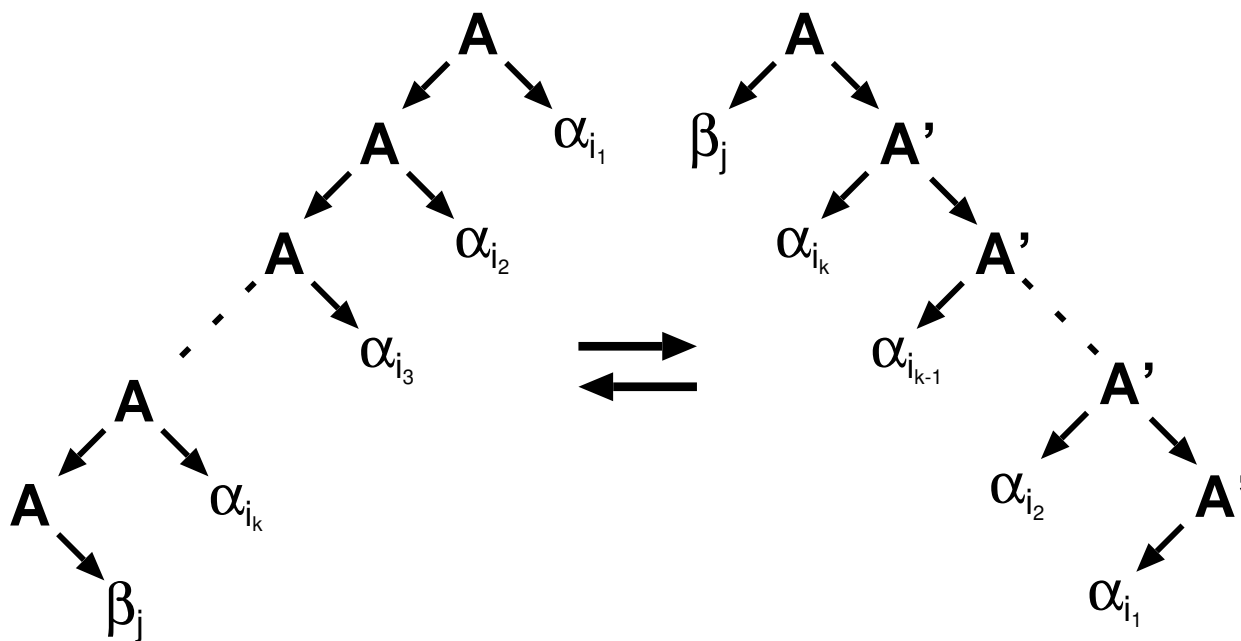
jsou všechna její A -pravidla, přičemž řetězce β_i nezačínají symbolem A . Pak gramatika G' , ve které budou tato pravidla nahrazena pravidly:

$$A \rightarrow \beta_1 \mid \beta_2 \mid \dots \mid \beta_n \mid \beta_1 A' \mid \beta_2 A' \mid \dots \mid \beta_n A'$$

$$A' \rightarrow \alpha_1 \mid \alpha_2 \mid \dots \mid \alpha_1 A' \mid \alpha_2 A' \mid \dots \mid \alpha_m A'$$

kde A' je nový nonterminál, je ekvivalentní s G .

Důkaz. Uvedená transformace nahrazuje pravidla rekurzivní zleva pravidly, které jsou rekurzivní zprava. Označíme-li jazyky $L_1 = \{\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n\}$ a $L_2 = \{\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_m\}$, vidíme, že v G lze z nonterminálu A derivovat řetězce tvořící jazyk $L_1 L_2^*$. Právě tyto řetězce můžeme však derivovat z A také v gramatice G' . Efekt popisované transformace ilustruje následující obrázek. □

Příklad 4.15 Uvažujme gramatiku $G = (\{E, T, F\}, \{i, +, *, (,)\}, P, E)$ s pravidly:

$$E \rightarrow E + T \mid T$$

$$T \rightarrow T * F \mid F$$

$$F \rightarrow (E) \mid i$$

$$\begin{array}{ll} E \rightarrow E + T \mid T & \longrightarrow E \rightarrow T \mid TE' \\ \alpha_1 = +T, \beta_1 = T & E' \rightarrow +T \mid +TE' \\ T \rightarrow T * F \mid F & \longrightarrow T \rightarrow F \mid FT' \\ \alpha_1 = *F, \beta_1 = F & T' \rightarrow *F \mid *FT' \\ & F \rightarrow (E) \mid i \end{array}$$

Odstranění nepřímé levé rekurze

❖ Odstranění nepřímé levé rekurze spočívá v opakovaném aplikování transformace podle věty 4.7 (rozgenerování pravidla) a transformačních vzorců pro odstranění přímé levé rekurze (věta 4.10).

Příklad 4.16 Uvažujme gramatiku $G = (\{S, A, B\}, \{a, b\}, P, S)$ s pravidly:

$$S \rightarrow AB$$

$$A \rightarrow BS \mid b$$

$$B \rightarrow SA \mid a$$

Na pravidlo $B \rightarrow SA$ aplikujeme dvakrát větu 4.7:

$$B \rightarrow ABA$$

$$B \rightarrow BSBA \mid bBA$$

Na všechna B -pravidla

$$B \rightarrow BSBA \mid bBA \mid a$$

aplikujeme transformaci věty 4.10:

$$B \rightarrow bBA \mid a \mid bBAB' \mid aB'$$

$$B' \rightarrow SBA \mid SBAB'$$

Normální formy bezkontextových gramatik

Chomského normální forma (CNF)

Definice 4.15 Bezkontextová gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$ je v **Chomského normální formě**, má-li každé pravidlo z P jeden z těchto tvarů:

1. $A \rightarrow BC$, kde $A, B, C \in N$
2. $A \rightarrow a$, kde $a \in \Sigma$
3. je-li $\varepsilon \in L(G)$, pak $S \rightarrow \varepsilon$ je jediné ε -pravidlo a S se nevyskytuje na pravé straně žádného přepisovacího pravidla.

Problém: Nechť $G = (N, \Sigma, P, S)$ je bezkontextová gramatika v CNF a nechť $w \in L(G)$ a $S \Rightarrow_G^p w$. Jaká je délka řetězce w ?

Řešení: Označme $|w| = n$. Zřejmě platí

$$p = n + (n - 1) = 2n - 1$$

$$|w| = \frac{p + 1}{2}$$

Věta 4.11 Necht' G je bezkontextová gramatika. Pak existuje gramatika G' v Chomského normální formě taková, že $L(G') = L(G)$.

Důkaz. (Hlavní myšlenka) Gramatiku G převedeme na ekvivalentní vlastní gramatiku bez jednoduchých pravidel.

1. Pravidla tvaru (1), (2) a (3) ponecháme.
2. Pravidla tvaru $A \rightarrow X_1X_2 \dots X_n$, kde $X_i \in (N \cup \Sigma)$ pro $i = 1, \dots, n$, $n > 2$, transformujeme na $A \rightarrow X'_1 \langle X_2X_3 \dots X_n \rangle$, kde $\langle X_2X_3 \dots X_n \rangle$ je nový nonterminál a X'_1 je nový nonterminál pokud $X_1 \in \Sigma$, nebo $X'_1 = X_1$ v opačném případě.
3. Pravidla tvaru $A \rightarrow X_1X_2$ transformujeme na pravidla $A \rightarrow X'_1X'_2$, kde X'_i je nový nonterminál pokud $X_i \in \Sigma$, nebo $X'_i = X_i$ v opačném případě pro $i \in \{1, 2\}$
4. Pro nové nonterminály tvaru $\langle X_1X_2 \dots X_n \rangle$, $n \geq 2$, zavedeme pravidla $\langle X_1X_2 \dots X_n \rangle \rightarrow X'_1 \langle X_2 \dots X_n \rangle$ pro $n > 2$ a $\langle X_1X_2 \rangle \rightarrow X'_1X'_2$ pro $n = 2$, kde $\langle X_2 \dots X_n \rangle$ je nový nonterminál a X'_i je nový nonterminál pokud $X_i \in \Sigma$, nebo $X'_i = X_i$ v opačném případě pro $i \in \{1, 2\}$.
5. Pro nové nonterminály tvaru X'_i , kde $X_i \in \Sigma$ přidáme pravidla tvaru $X'_i \rightarrow X_i$.

□

Příklad 4.17 Uvažujme gramatiku $G = (\{A, B\}, \{a, b, c\}, P, A)$ s pravidly:

$$A \rightarrow BAB \mid Ba \mid bc$$

$$B \rightarrow AB \mid a \mid BBB$$

Po aplikaci transformací (1.)-(4.) získáme CNF ve tvaru:

$$A \rightarrow B\langle AB \rangle \mid Ba' \mid b'c'$$

$$B \rightarrow AB \mid a \mid B\langle BB \rangle$$

$$\langle AB \rangle \rightarrow AB$$

$$\langle BB \rangle \rightarrow BB$$

$$a' \rightarrow a$$

$$b' \rightarrow b$$

$$c' \rightarrow c$$

Greibachové normální forma (GNF)

Definice 4.16 Bezkontextová gramatika $G = (N, \Sigma, P, S)$ je v **Greibachové normální formě**, je-li G gramatikou bez ε -pravidel a každé pravidlo z P (vyjma případného pravidla $S \rightarrow \varepsilon$) má tvar:

$A \rightarrow a\alpha$, kde $a \in \Sigma, \alpha \in N^*$